

ТИМОШЕНКО Т.С.,
кандидат
філософських наук,
доцент

*Національний авіаційний
університет*

**ОСНОВНІ
ЧИННИКИ
ЗМІЩЕННЯ РОЛІ
МОРАЛЬНИХ
ЗАСАД
В УКРАЇНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ**

Україна переживає нині досить скрутні часи. Тяжка економічна та політична ситуація призводить до подальшого зубожіння населення. І весь цей комплекс соціально-економічних проблем ускладнюється все більш глибокою морально-культурною кризою, яка спричиняє духовну деградацію суспільства, втрату ціннісних орієнтирів і подальший моральний занепад нашого народу. Відомо, що культура й духовність – це цивілізаційні ознаки будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. Нація, в якій нівелюються духовно-моральні цінності, приречена на загибель. І це лише справа часу. Тому в цих умовах надзвичайно важливою є активізація зусиль з піднесення морально-духовного рівня українського народу, формування в нього стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема людина чи певна спільнота у своїх діях, досить чітко висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі

морально-гуманістичні цінності, то цілі і засоби їх досягнення також будуть досить високими і морально-гуманістичними. Лише таким чином ми можемо досягти поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно взаємопов'язані.

Концепцію пріоритету морального начала в суспільному житті обстоював Ж.-Ж. Руссо, реальний прагматизм можна побачити у Д. Белла, Франкена, справедливу нерівність у Дж. Роулсу, легітимну державу розглядав Х. Карреседо, кодекс чесної добропорядної людини американський просвітитель Б. Франклін. Дослідженню специфіки моралі, моральної діяльності як реалізації обов'язку та феномену людської діяльності взагалі присвячено багато робіт таких дослідників як Г.Гумницький, О.Дробницький, О.Титаренко, В.Ротницький, О.Уледов, В.Шердаков. Проблеми морально-етичного фактору як стимулу й регулятора суспільно-політичного і духовного процесу в суспільстві, досліджуються в працях Т.Аболіної, В.Андрущенко, І.Бойченка, С.Кримського, О.Лосева, Л.Левчук, В.Шинкарука.

Глобальні зміни у внутрішній та зовнішній політиці України призводять до потрясінь в економіці, що зумовлює ще більш катастрофічні явища в морально-культурній сфері. Низький культурний і моральний рівень суспільства в цілому і всіх його структурних елементів зокрема, призводить до створення системи утилітарних цінностей, виходячи з яких людина чи певна спільнота турбується лише про свої власні корисливі інтереси, не враховуючи потреби інших людей і суспільства в цілому. Звичайно, важливо вирішувати економічні й політичні проблеми, але надзвичайно значну увагу слід приділити відродженню культурної сфери суспільства, становленню моралі і моральних відносин, без чого розвиток української нації неможливий.

Прогнозуючи політичні процеси в Україні у XXI сторіччі, слід обов'язково враховувати моральний вибір проблеми – співвідношення політичних засобів, які будуть задіяні політичною етикою. За багатьма оцінками нинішня криза в Україні є, насамперед, моральною кризою, наслідком недостатньо розвинутої політико-етичної свідомості. Певною мірою такий її стан спричинений історичними умовами, в яких визрівала політична етика. Від своїх початків політична етика українського народу виявляла толерантне ставлення до різноманітних форм політичних інститутів і базувалася на суто демократичних засадах. Здавна політична свідомість сприймала певний політико-етичний порядок із властивою йому наявністю змішаних політичних інститутів, що тепер ототожнюється з політичним ідеалом поділу влади. Наприклад, своєрідним політико-етичним порядком була триєдина схема поєднання різноманітних форм влади. У Київській Русі в кожному окремому князівстві існувала етико-політична схема: князі – бояри – віче, тобто мо-

нархічний, аристократичний і демократичний елементи.

Певним зразком політико-етичної поведінки була Запорозька Січ. Наприклад, особа, яку обирали гетьманом або отаманом перед військовим походом, мусила двічі відмовлятися від виявленої честі й погоджувалася лише на третій раз після запрошення з тривалими умовляннями, ритуальною лайкою й погрозами. Церемонія виборів закінчувалася покладенням старими козаками на голову обраного жмені землі, що символізувало вірність обраного товариству. За словами Івана Огієнка, "все життя українське, увесь розпорядок дому, увесь державний наш лад, – все це повсякчасно було демократичним. Стан прислуги в нашого старого панства ніколи не був пригнобленим – вона завше була вільною і рівною всім... Усі міста на Україні – за старих часів мали повне самоврядування: усі урядовці, всі чиновники були виборними, вибирались з самих городян і завше відповідали тій громаді, що їх поставила"¹.

Важливою була і роль церкви в житті тогочасного українського суспільства, у діяльності якої теж простежувалися демократичні традиції, що є суттєвою характеристикою політичної культури: "Митрополита у нас завше вибирали вільними голосами, а патріарх Константинопольський тільки благословляв його. На Україні в церковнім житті скрізь було тоді виборне начало: вільними голосами вибирали священників, єпископів, архимандритів, ігуменів і навіть митрополитів"². Отже, очевидним є той факт, що простий народ України мав виборчі права, певний політичний досвід і певну політичну систему.

Не можна заперечувати той факт, що християнська церква і християнство загалом в усі часи відігравали не останню роль у функціонуванні української держави й управлінні українським народом. На жаль, цей момент з певних об'єктивних, відомих усім причин поки що не може бути врахований нашими сучасними державотворцями. Однією і найбільш вагомою з цих причин є відсутність єдиної національної церкви, яка б об'єднала і згуртувала народ навколо вирішення спільних проблем.

Говорячи про вплив християнської церкви і релігії загалом на українське суспільство у всі часи, слід сказати про існування певного стереотипу, стандартного ставлення щодо релігії та релігійних організацій у громадян України. Проте, як засвідчують соціологічні дослідження, громадська думка стосовно релігії, її місця і ролі в житті українського суспільства часом істотно змінилася. Зокрема, у значній частині населення зросли симпатії до соціокультурної та благодійницької діяльності релігійних організацій. Уже сьогодні більшість схильна оцінювати релігію з позиції її незаперечності, надзвичайно великої ролі в процесі духовного та національного відродження українського народу. Можна сподіватися, що цей процес буде тривати, і як церква, так і держава сприятимуть його каталізації.

Говорячи про таке загальнодержавне лихо як духовний і культурний занепад нашого суспільства, зростання злочинності та інші негаразди, зумовлені складною соціально-економічною ситуацією, можна стверджувати, що в їх подоланні могла б узяти участь і християнська церква, основні засади якої, поряд з іншими світовими віровченнями та ідеологіями, стали фундаментом усієї сучасної культури і моралі.

Проте, позбавляючи народ голосу, автономії, ініціативи, російське самодержавство планомірно здійснювало політику ослаблення етичної свідомості, що зміцнювало власну владу, але перешкоджало інтелектуальному розвитку як російського, так і українського народів. "Під впливом соціально-економічних, політичних, культурних умов життя в Російській імперії, – зазначає В.Бебик, – через упродовження московського державного устрою та скасування (по 110 роках після договору 1654 року) української автономії демократичні цінності українського суспільства поступово "вимиваються" соціально-політичними й психологічними установками російської, а по суті східної (або азійської) політичної культури". Етика самодержавства була нічим іншим, як спробою зосередження політичної етики "в одних руках" і, відповідно, звільнення від неї народу. А хто не несе відповідальності, той, як відомо, опиняється поза етичними відносинами³.

Жовтневий переворот 1917 року став своєрідним судом над нормами політичної етики. Цей "суд" існував у тому сенсі, що практично були відкинуті всі колишні ідеали, а імперативом був висунутий ідеал комуністичний, що "звільнив" від загальнолюдських етичних норм не одне покоління людей, остаточно змінивши їх етико-політичний світогляд. Українську аристократію як головного "генетичного" носія етичних цінностей було в основі своїй знищено. А за словами відомого іспанського філософа Х.Ортеги-і-Гассета, розкладання аристократії рівнозначне розпаду суспільства. Відсутність "кращих" і є фатальною безхребетністю нації, що призводить до її розчленовування, соціального хаосу, бо справжній аристократизм духу є цілісним складом душі, в якій присутні незмінні й обов'язкові етичні якості, що стали в процесі історії людства певними усталеними сполученнями.

Нова ж політична еліта "від народу" була позбавлена морально-етичних понять. У більшовицькому сенсі "класова мораль" виявилася лише завуальованою спробою позбавити політику етичного виміру. Свої політичні проблеми вона вирішувала знищенням супротивників. Наприклад, яскравим феноменом у процесі утвердження нового політичного ідеалу після жовтневого перевороту 1917 року став етичний і правовий нігілізм, за яким право вважалось неповноцінною формою регулювання соціального життя, відживаючим інститутом, що лише на певний час і в силу необхідності був запозичений у старих експлуататорсь-

ких класів. Правові норми заперечувалися цілком, а захист особистої незалежності – громадянської, трудової, майнової, творчої – вважався несуттєвим. Поширення отримав соціальний і політичний патерналізм (розуміння "батьківського" піклування над усіма сторонами суспільного життя), покликаний здійснювати авторитарне, а нерідко й примусове піклування про трудящих.

Етико-правовий нігілізм відсвяткував свій перший триумф 5 січня 1918 року, коли було розігнано Установчі збори. Саме в цей період була закладена підпорядкованість законів ідеалові "майбутнього щастя всього людства". І ніби поза увагою залишився той факт, що в ім'я створення ідеалу було втрачене усвідомлення цінності окремого людського життя, виробилися навички лише військово-терористичного способу вирішення будь-яких нагальних проблем, що збереглися на довгі роки. Із знищенням політичної еліти, яка концентрувала у своїй свідомості всю політичну етику, країна була приреченою на десятиліття політичної жорстокості. Усе, що було дороге нації, піддавалося насильству. Руйнувалася непорушність моральних засад – цінностей, які за будь-яких обставин мали залишатися недоторканими. Політична свідомість стала насиченою деструктивним змістом, радикалізмом, цинізмом.

Політична етика за радянських часів базувалася на етиці партійної номенклатури, яка була зацікавлена, з одного боку, в індиферентизації (збайдужінні) політико-моральної свідомості населення, а з іншого – нагнітала ідеологічний психоз, пов'язаний з так званою класовою боротьбою, протистоянням двох політичних систем, з "ідеологічними диверсіями загниваючого капіталізму проти прогресивного світу". КПРС виробила свою внутрішню партійну етику, засновану на регламентованих принципах.

Велика Вітчизняна війна значно змінила суспільну свідомість і водночас основи політичної етики. Реалізацію тогочасних ідеалів широко пов'язували з особистістю І. Сталіна, а потім М. Хрущова. Проте викриття культу особи Сталіна, певна зміна політичного режиму в бік демократизму істотно не розхитали основ політичної етики тоталітарного суспільства.

У судово-правовій практиці 60-70 років намітилася й інша небезпека, пов'язана з одним із постулатів етичного і правового нігілізму. Утопічне уявлення про безпосередню близькість комунізму, що проникло в багато програмних документів тих років, давало підстави припускати, що суспільство впритул підійшло до періоду "відмирання права" і цей процес можна форсувати шляхом заміни покарання судом морально-виховними санкціями партійних і громадських організацій, що і практикувалося.

Етичний і правовий нігілізм виявився не тільки в теоретичних міркуваннях. Він істотно деформував мову. Слово "буржуазне" поєднувалося зі словом "право" як негативний епітет. Це ж стосується і таких понять,

як "парламентаризм", "юридична особа", "формальна рівність". Навіть слово "особистість" набуло негативного відтінку, а слово "маса" – величезної значущості. Воно зрослося із словами "народна", "трудова", "революційна" і практично втратило споконвічно закладений у ньому соціально-критичний зміст. Кожний, хто в 60-х роках виявляв національний патріотизм, активність у суспільному житті, був підданий репресіям. Посилився ідеологічний наступ проти "ідеалізації минулого українського народу". Вважалося неетичним вживання епітетів "український", "козацький", словосполучення "Запорозька Січ" тощо.

Уже після падіння влади КПРС номенклатура все ще залишалася головним носієм етико-політичної свідомості. З цього приводу "безкровні" революції, що в багатьох постсоціалістичних країнах зберегли партійні еліти при владі, забезпечили певну спадкоємність у сфері політичної етики. Проте нові потрясіння, навіть якщо вони сприяли вивужанню соціальної системи, не зміцнювали політичної етики.

На сучасному етапі і в Україні заявила про себе тенденція перекладати всю відповідальність за долю нації на владу, що є свідченням недостатньої політичної, історичної обізнаності її активних носіїв. Хибність такої точки зору пояснюється тим, що державна влада на сьогодні роз'їдена корумпованістю, клановістю бюрократії, її зрощенням з тіньовим капіталом і криміналітетом. Ідеал громадянського суспільства став значно віддаленішим. Усі ці проблеми носять етичний характер, породжують зневіру в існуючу владу, ускладнюють реформи.

Українська політична культура теж демонструє свою нездатність до гармонізації соціального порядку, упорядкованих інституціональних відносин в умовах ослаблення традиційних ієрархічних владно-правових відносин. За ідеологічними параметрами вона ще перебуває під впливом соціалістичного ідеалу (зрівнялівка, колективізм, тоталітаризм), демонструючи водночас і тенденцію до певної деідеологізації. Політична культура сучасної України є культурою маргінального суспільства (наділеного взаємовиключними рисами), що виявляється і в орієнтації громадян на взаємозаперечуючі цінності: 33% вважають, що капіталістична система найбільш сприятлива для республіки, 25% – не мають визначеної позиції, і лише 42% переконані, що західний тип розвитку їх не влаштовує. Цей феномен пов'язаний з амбівалентною (роздвоєною) суспільною свідомістю. Отже, замість мобілізації українського суспільства спостерігається своєрідний його розлад.

Демократична культура громадськості – це світоглядно-моральний стан людини, що характеризується відчуттям причетності до конкретної держави, лояльним ставленням до її інституцій та законів, цінуванням власної гідності в стосунках з представниками влади, знанням і поважанням прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовністю і

вмінням домагатися дотримання власних прав, вимагати від держави виконання її функцій, лояльним, відповідальним ставленням до своїх обов'язків перед державою, зрештою, патріотичністю. Патріотичність – відчуття любові до своєї вітчизни, шанування її історії, здатність перейматися її сьогоденням, долею співвітчизників – є позаполітичною, високоморальною вартістю. Справжній патріот шанує і любить свою вітчизну не лише в часи її розквіту, але й у скруті, коли владою володіють недостойні, на його думку, люди. Патріот любить країну, Батьківщину, а не державу, не владу. Морально-громадянською чеснотою є любов до Вітчизни, причому за будь-якої влади. Патріотичність вважається ознакою високої моральності громадянина, доки вона не перетворюється на пихатий шовінізм, доки людина здатна цінувати таку саму любов до своєї країни в іншого, поважати його моральні, патріотичні почуття.

Іншою складовою морально-політичної культури суспільства є знання того, як улаштована політична система суспільства, якими є моральні прерогативи й функціональні можливості її складових, як належить впливати на них, апелювати до державних структур і офіційних установ, які прийоми в методи взаємодії тут є прийнятними й найбільш дієвими. Культура політичної залученості визначається рівнем знань і увялень громадян про сутність політики, її моралістичну наповненість, про співвідношення політичних сил, про політичні регламентації, процедури й технології, вмінням використовувати ці знання на практиці. Сучасна політична культура є вираженням ідей множинності соціального й політичного життя, ідей духовності та морального рівня суспільства, розмаїття правових форм політичного протиборства, цінування цілісності і моральної стабільності суспільства.

Особливості політичної етики українського суспільства зумовлені географічним положенням нашої країни на так званому розломі культур, соціально-політичних орієнтацій: якщо центральні, західні регіони орієнтуються на європейські стандарти, то на сході більшою популярністю користуються євразійські. До того ж, якщо цілі й ідеали української громадськості близькі до західних, то спосіб життя ближче до східного. Україна завжди прагнула брати участь в європейській політичній грі, але при цьому часто користувалася методами східного походження.

Деякі вчені застерігають від однозначного віднесення України до західноєвропейської цивілізації, яка, між іншим, була і є неоднорідною. Як відомо, ні Гегель, ні Маркс, як і інші тогочасні, та і сучасні західноєвропейські вчені не відносять Україну в цьому плані до Європи. Превалювання в науковій літературі європейського чинника може бути викликано тим, що він більш-менш досліджений, а східний вплив залишається майже цілиною.

Політична етика сучасного українського суспільства багато в чому зу-

мовлена невідконтрольністю влади, пріоритетністю державних цілей перед правами особистості, перевагою прагматичних міркувань перед системними гарантіями, переважанням традиціоналізму над динамізмом. Наприклад, на вимогу європейської громадськості в Україні було скасовано смертну кару. Це справді серйозний крок не тільки з погляду політичної етики, але й загальнолюдської. Але кошти для довічного утримання засуджених повинен вишукувати начальник колонії.

Безліч прикладів історії переконують, що східна політика орієнтована на могутність, силу, а не на право чи політичну етику. Україні частіше випадало мати справу саме з такою політикою, і зрозуміло, в її політичній етиці можна знайти чимало "азіатських" слідів – автократизм, геронтократію, патріархізм, таємну дипломатію, схильність до силових методів тощо.

У цьому зв'язку важливо визначити деякі протиріччя між політикою і мораллю, що розриває цілісність політичної етики в суспільній свідомості. Ці протиріччя є тлом, на якому формуються політичні відносини в суспільстві.

Першим з них є морально-психологічне протиріччя між "бажаним і дійсним". Вельми тривалий розрив між ними майже завжди знаменує розкол, внутрішню кризу особистості, а нерідко лукавство й облудність душі. Те ж відбувається, якщо народові не вдається організувати своє життя за власними принципами, узгодити своє бажання із соціальним порядком. Явища такої незгоди спостерігалися в минулому, наприклад, коли суспільство так і не дочекалося здійснення обіцянки М. Хрущова "про остаточну побудову комунізму". Простежуються вони і в теперішній українській історії. Так, прийняття нової Конституції України дало підставу для твердження про завершення початкового періоду становлення демократичної, соціальної, правової держави і про початок переходу до наступного періоду – "втілення принципів та норм Конституції в реальне життя суспільства і держави, в життя кожної конкретної людини, що живе в Україні". Та через деякий час з новою гостротою постала суперечність між продекларованими нормами, реальною можливістю і бажанням їхнього втілення. Йдеться насамперед про тричленну вербальну конструкцію: "демократична, соціальна, правова держава", яка й досі є недосяжною.

Навіть реальні зрушення щодо ідеалів демократії не викликають адекватної реакції у зв'язку із невірою в політичні ідеали, що їх висуває влада, і в можливість їх здійснення. Більшість подій останніх років ХХ – початку ХХІ століть, схоже, відбуваються "поза народною душею".

Інша етична колізія, пов'язана з поняттями "ми" і "вони", утворює основний нерв етичної проблематики в індивідуальній і політичній моралі. "Ми" – це ті, хто не має влади, вважає себе "простим народом", і "вони"

– ті, які цю владу мають і розпоряджаються нею. Зміст політичної моралі "ми" відповідає явному, офіційному, що підлягає правовому контролю; "вони" – таємному, неофіційному, що випадає зі сфери правовідносин. Але якщо велика частина соціальних відносин випадає зі сфери суспільного і правового контролю, це свідчить про неадекватність соціальної системи соціальній практиці. У помірних розмірах ця неадекватність може компенсуватися політичною мораллю, у непомірних – призводить до розкладу політичної моралі, руйнації соціальної системи. Факти аморальності представників вищої влади сприймаються як моральна індульгенція для широких верств населення, що виражається у відхиленні від оподаткування, від ліцензування професійної діяльності, у діяльності в обхід законів, подвійній бухгалтерії, співробітництві правових органів з тіншовими структурами тощо. Доки така практика визнаватиметься населенням морально допустимою, про реалізацію ідеалу соціально-правової держави й мови не може бути.

Ще одна колізія, яка набуває відчутного значення для формування політичної етики, пов'язана із зростанням претензій громадян до апарату щодо участі їх в управлінні державою. Апарат, усупереч претензіям громадян, прагне відтиснути від політики маси людей, намагаючись водночас створити ілюзію їхньої участі в ній. Для цього культивуються загальні форми участі громадян у політиці: вибори, референдуми, інші політичні акції, за допомогою яких людей залучають до політичної сфери. Квазіполітика охоплює всю сферу зв'язків держави з суспільством, всі типи політичного мислення. Але якщо політичні функції існують у межах певних форм, то індивіди змушені користуватися абстрактними критеріями. Люди не аналізують того, що політичні форми соціального буття витворені ще до їхнього народження, існують поза волею і свідомістю індивідів. Індивід може лише вибирати, керуючись щодо них своїм політичним ідеалом (якщо він є). Сприяючи політиці правлячих сил, він може одержати свою частку влади: стати партійним або державним діячем, членом державного апарату тощо. У свою чергу, влада розподіляється серед індивідів. Звичайно, свою частку влади він може одержати і не поділяючи політики правлячих кіл, а просто прагнучи певного статусу в суспільстві. А це і є питання етичного порядку. До влади приходять багато випадкових людей, а політична етика передбачає наявність моральних переконань і відповідальності за свої вчинки. Це стосується, насамперед, професійних політиків, які повинні виходити не з кон'юнктурних міркувань, а мислити державними категоріями, співставляти свої дії з моральними цінностями та нормами, оцінювати наслідки своїх діянь. Тому моральна культура політичного діяча передбачає не просто професіоналізм у роботі, а й виняткову повагу до інтересів країни та її громадян, уміння раціонально користуватися владою,

демократично поводитися з опонентами, опозицією, бути здатним до компромісів, принципово відстоюючи державну і громадянську позиції. Свідченням моральної цілісності державних і громадсько-політичних діячів є їх високі вольові якості, уміння дотримуватись єдності слова і діла, виявляти реалізм в оцінці власних результатів і держаної політики, нетерпимість до некомпетентності, догматизму, застою.

Одним з уроків розвитку України як самостійної держави може бути висновок про те, що неодмінною умовою прогресивних перетворень є зміни в свідомості і моралі громадян, які відбуваються поступово і спонтанно, але під цілеспрямованим державним освітнім і виховним впливом. Такий вплив має здійснюватися не як партійна пропаганда чи ідеологічне нав'ювання, а має бути самостійною й важливою галуззю державної, урядової політики. Не лише стадія трансформування суспільства, а й подальше стабільне та врівноважене його існування на засадах високої моральності, справедливості і права вимагають перманентного функціонування загальнодержавної системи громадянської просвіти і високої моральності. Головним завданням та змістом такої системи в Україні є формування культури критичної лояльності та конституційної освіченості, громадянська соціалізація особистості.

Соціально-політична мораль – дещо інший культурний феномен, ніж індивідуальна: вона належить до іншої сфери, має інші критерії, норми. Але не можна ігнорувати їх взаємозв'язку і взаємозумовленості. Якщо члени суспільства є аморальними, таким буде і суспільство. Українському моральному клімату vadять лихослів'я, злодійство, хуліганство, пияцтво, неохайність, не пунктуальність. Скажімо, більшість українських політичних партій декларує прагнення до дотримання морально-етичних цінностей, оскільки саме мораль і культура є неодмінними і важливими умовами розвитку державності і громадянського суспільства. Але чому ж тоді за роки незалежності Україна так і не досягла значних успіхів у своєму економічному та культурному розвитку, хоча за прогнозами деяких західних експертів після розпаду Союзу РСР вона мала значний економічний і політичний потенціал, достатній, щоб увійти в ряд провідних країн світу? Сьогодні ж наша країна за деякими показниками наближається до країн третього світу, а не до провідних світових держав.

Не на належному рівні повага до особистості, моральної та фізичної гідності, недоторканості майна, прав. Зумовлено це тим, що етика індивідуалізму, трактована в нас як егоїзм, зазнала в українському етносі осуду. Причина цього в слабкій сформованості раціоналізованої індивідуальної моральної свідомості, зумовленої пріоритетністю родових зв'язків вітчизняної культури з її традицією перенесення центру ваги з індивідуальної на колективну; в ослабленні здатності до моральної самоідентифікації, що спричиняє нерозвиненість усвідомлення категорії

індивідуальної совісті та самоцінності поглядів людини.

Спираючись на моральний плюралізм (погляд, що визнає множинність ціннісних відносин, зобов'язань і планів життя, які часто несумісні), ця теорія передбачає необхідність людини робити вибір між тим, що вона вважає морально правильним і морально хибним. Моральний плюралізм не вимагає толерантності до морально хибного, примиренності добра і зла. Держава не примусовими діями може заохотити людей дотримуватись гідних форм життя на основі вироблених нею етичних норм і водночас може відбити бажання дотримуватись морально неприйнятної способу життя, викорінюючи умови, які роблять його принагідним. Тому вона не повинна вдаватися до примусу, щоб зупинити "самоцінних" осіб від неприйнятної діяльності, поки вони не шкодять іншим.

Визнання державою самоцінності особистості однак надає їй право використовувати примус, щоб не було завдано шкоди іншим людям, оскільки її завдання – забезпечити людям реальні можливості для особистого життя і реалізації самоцінної позиції. Вона може примусово втручатися в автономію одних, щоб захистити автономію інших. Водночас держава не може втручатися в їхню автономію з будь-яких інших причин. Фундаментальне моральне обґрунтування самоцінності особистості та принципу морального плюралізму повинно стати важливим аспектом політичної етики, в основі якого толерантність, а не нейтралітет.

Сучасне тло формування політичної етики характеризують розлад зовнішнього і внутрішнього життя нації, висока питома вага таємного, перевага права сили над етикою, квазіполітика тощо, які спричиняють глибокі структурні диспропорції, перешкоджають формуванню громадянського суспільства. Вирішення проблем у різних сферах нашого суспільства ускладнюється тим, що набуття державної незалежності відбувалося одночасно із соціальним трансформуванням, перетворенням суспільних структур від авторитарно-бюрократичних чи навіть авторитарно-етатистських форм до стану, який називають "відкритим суспільством", стану демократичного, плюралістичного, динамічного, правового тощо. До того ж незалежність сприймалася часом спрощено, однобічно, як відокремленість від традиційної спільності, а не як самостійність внутрішнього суспільного врядування, спрямованого на радикальне оновлення глибинних засад суспільного життя. Це, а також ускладнення зовнішніх політичних і господарських стосунків, зрештою, грубі помилки у суспільному врядуванні, породжені низкою причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, призвели до того, що становлення суверенності України супроводжувалося глибокою економічною кризою, надзвичайним падінням добробуту людей, загостренням соціальних проблем, кризою моральності й громадянської свідомості.

Ці негативні фактори призвели до виникнення соціальної напруженості

ності, поширення нігілізму та песимізму, що значною мірою знецінило ідею національного суверенітету й самобутності історичного поступу України у свідомості певних верств українського населення.

Невідповідності між ідеалами і реаліями нашого суспільства зумовлені нерозвиненістю політичної та соціальної етики. Невиконання посадових обов'язків, нереалізованість угод, несвоєчасно виплачені зарплати, несплачені податки, проігноровані закони й суспільні інтереси – усе це є розходженням між ідеалом і соціальною дійсністю. Усунути його – означає відновити моральне здоров'я суспільства.

У демократичному суспільстві політична етика є одним із важливих вимірів політичного життя, вона служить невід'ємним компонентом стабільності політичної системи, суттєвим показником розвитку суспільства і його політичної свідомості.

Порух українського народу до формування суверенної та незалежної держави, відродження та розвитку національної культури потребує нової ідеології – ідеології національного відродження, злагоди, співдружності та співтворчості народів, що проживають на території України та за її межами. Фундаментальні ідеї ідеології національної злагоди вистраждані всім суперечливим розвитком української культурно-національної традиції, живуть у свідомості, почуттях і волі більшості народних мас, політичних програмах більшості політичних партій. Проте, ще не одержали теоретично виваженого й систематизованого викладу як гуманітарна стратегія державного будівництва і культурного відродження нації.

Сьогодні проблеми державного будівництва і національно-культурного відродження України потребують скрупульозного вивчення і глибокого осмислення здобутків українських мислителів різних часів щодо суті й шляхів вирішення української національної справи. Національне відродження не має нічого спільного з ізоляційними настроями і думками, що були завжди притаманними деякій частині української інтелігенції.

Головна причина багатьох негативних явищ сучасного українського суспільства, на нашу думку, полягає в недостатньо розвинутій спільній моралі, яка базується на радянських тоталітарних цінностях, що вже відійшли в минуле. Тому саме в нинішніх умовах є дуже важливим вироблення і становлення нової системи морально-духовних цінностей, нового світогляду, який би базувався на глибоких культурно-духовних традиціях нашого народу. Духовні, моральні, релігійні цінності – основа суспільства, його живе коріння. Якщо вони є, якщо вони наповнюють душі людей – ніякі кризи не страшні, люди можуть впевнено дивитися в майбутнє. Неможливо подолати соціально-економічну кризу доти, доки не знайдемо спасіння від спустошення в умах і серцях людей, доки моральність не заповнить серця не лише пересічного громадянина, а й відповідального політичного діяча будь-якого рівня. Економіка і

політика, на наше глибоке переконання, є вторинними щодо культури, духовності та моралі. Тому помиляється той, хто вважає, що відродити економіку, відкладаючи на колись відродження культури, освіти, духовності, моралі. Спочатку слід відродити національну культуру, "дух народу", а потім уже, спираючись на нього, розвивати економіку.

Формування ідеологій національного відродження – своєї філософської парадигми державного і культурного будівництва – проблема, розв'язання якої потребує колективних зусиль інтелектуальної еліти України. Уважне ознайомлення з культурно-історичною традицією українців показує, що першими серед перших є ідеї суспільної, національної злагоди, співробітництва народів і держав, сумлінної праці, соборності, духовності, екології та охорони здоров'я.

Розглядаючи основні чинники зміцнення ролі моральних засад в українському суспільстві, не можна не брати до уваги такий з них, як менталітет українського народу. Деякі дослідники відзначають, що для української людини характерне екстраверсне ставлення до світу, з яким пов'язані такі риси як замкнутість, тихий норов, прагнення до духовного усамітнення, підпорядкованість, терпимість, певний життєвий аскетизм, невибагливість, висока чуттєвість, домінування почуттєвого над інтелектуальним і вольовим. Такі риси, як характеристики доброї людини, дійсно притаманні українському народу, але не треба забувати, що, як зазначали ще древні мислителі, немає нічого страшнішого, як доведена до відчаю добра людина. Саме такі прояви ми спостерігали напередодні та в добу Хмельниччини, Руїни, Коліївщини, Української революції початку ХХ століття.

Політичний менталітет українців виступає в ролі організуючого фактору, що об'єднує політико-психологічну й національно-культурну спільність людей. Він нерозривно пов'язаний зі світоглядними морально-етичними орієнтаціями українського народу, знаходить своє відображення в політичній свідомості українців, проявляється як єдність духовних, чуттєвих, емоційних та дійових форм політичного буття народу. Політичний менталітет українців представляє в знятому вигляді суспільно-політичне й національно-культурне життя народу свого часу, суттєво впливає на політичний побут із притаманною для доби політичною культурою, звичаями, традиціями, формами спілкування, суспільною мораллю. Тому є неприпустимою так звана стереотипізація, за якою психологічні риси нації виводяться виключно з індивідуальних характеристик окремих її членів, що неминуче призводить до неправильних уявлень про національні цінності в цілому.

Разом з тим менталітет і національний характер українців містять і такі архетипи та риси, які негативно впливають на розвиток політичного націостворення, політичного мислення та політичної практики.

Однією з типових рис політичної ментальності українського народу, особливо політичної еліти, дослідники називають абсолютне переважання в її структурі соціальних, групових і приватних інтересів над національними й суспільними, що призвело до утвердження в ній стереотипу соціально-психологічної поведінки егоцентричного спрямування. Н.Яковенко зазначає, що об'єктивні труднощі політичного буття народу підсилюються суб'єктивними, закоріненими в інертній психології українця, схильного радше до пасивного вичікування, ніж до позиції дії⁴.

На жаль, і в суспільній свідомості значної частини українського народу, і в ідеологічних доктринах деяких політичних діячів до цього часу не переборений такий підхід до української історії, коли всі біди українського народу пояснюються зовнішніми факторами: у свій час татаро-монгольським завоюванням, литовським та польським пануванням, турецько-татарськими набігами, тривалий час, та й до сьогодні, російською політикою. При такому підході створюється спрощений образ ворога, не враховуються складні взаємовідносини та взаємовпливи українського народу із своїми сусідами. Переоцінка зовнішніх факторів веде до недооцінки внутрішніх, як політичних, так і морально-духовних чинників, які, на думку ряду дослідників, були визначальними в розвитку українського народу.

Як зазначають К. Ясперс та А.Дж. Тойнбі, в історії кожного народу існує свій "осьовий час", який є добою вироблення (у тому числі і через адаптацію запозичених ідей) адекватного ідейно-світоглядного, морально-етичного "відгуку" на виклик нових умов життя. Дійсну основу єднання людей становить дух, суспільна мораль, а не родова, природна чи економічна спільність. Саме вони забезпечують цілісність, єднують людей у спільному прагненні до свободи.

Мабуть немає для України як суверенної держави більш актуальної проблеми, ніж повернення в загальноцивілізаційне русло розвитку людства. Проголошенням незалежності Україна заявила про свій вибір: повернення в коло світової історії. Доля дала українству ще один соціально-історичний шанс. Важливо не втратити його, не потопити в плетиві побічних соціально-політичних та економічних колізій і перипетій, відстоювання ілюзорних пріоритетів і захисту утопічних проєктів.

Загальноцивілізаційний поворот не має альтернатив, але є проблеми, насамперед теоретичного обґрунтування домінуючих засад соціального життя, до яких треба повернутися, щоб надолужити втрачений соціальний час.

Проте незалежна Україна продовжує своє становлення й утвердження у світі; її народ докладає неабияких зусиль, щоб у цій обстановці розвинути ті успіхи та прогресивні тенденції, які зрештою неминуче виведуть Україну в число високорозвинених європейських країн.

Таким чином, важливою складовою зміцнення моральних засад в українському суспільстві є відродження національного духу, національної самосвідомості, основою якої є національна ідея, яка і повинна піднести високу моральність і гідність українців, сприяти формуванню в них усвідомлення значимості й цінності нашої держави як невід'ємної складової європейської та світової цивілізації.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Абрис, 1991. – С. 60.
- ² Там само. – С. 62.
- ³ Бебик В. Наша політична культура // Політологічні читання. – 1992. – №1. – С. 18–24.
- ⁴ Яковенко Наталя. Паралельний світ. Дослідження уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – К.: Критика, 2002.

Надійшла до редакції 15.03.2004